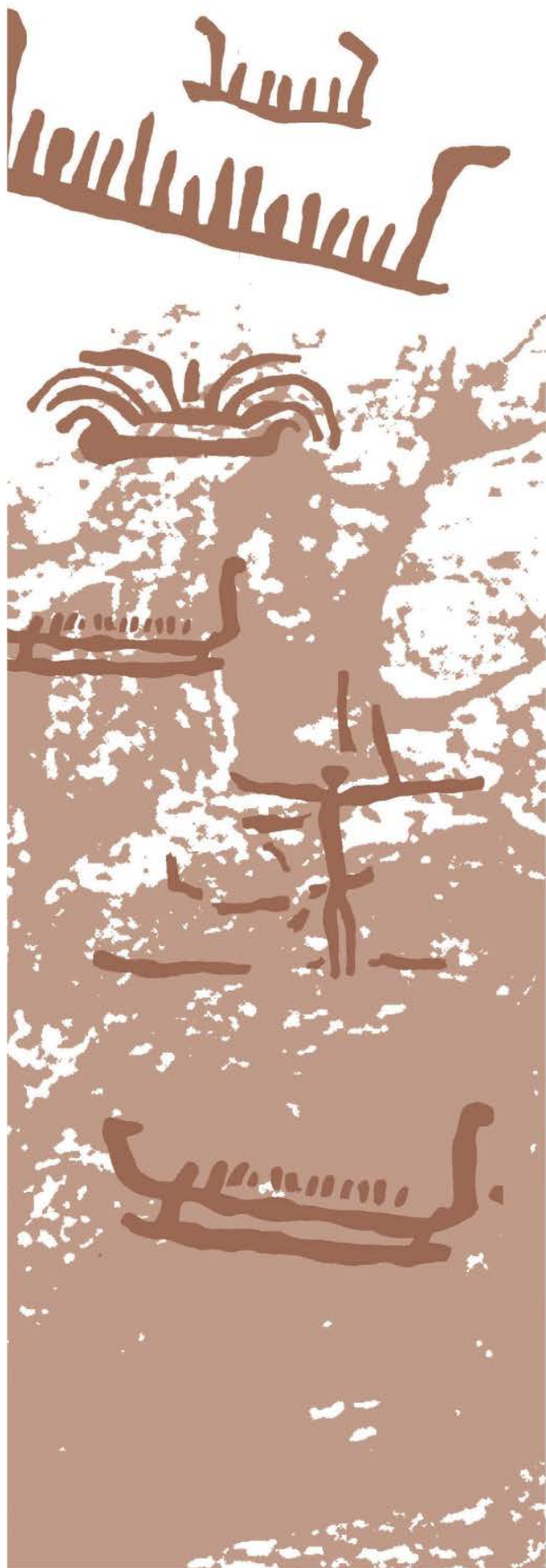

Arkeologiske undersøkelser i og rundt Stavanger domkirke

Arkeologiske undersøkelser i og rundt Stavanger domkirke

Gnr 55 og 58, Stavanger k. Rogaland

Hilde Fyllingen
Wenche Brun

AM saksnummer: 15/07595
Askeladden ID: 85552-1, 84392

Dato: 26.06.2017
Sidetall:
Opplag:

Oppdragsgiver: Stavanger Kommune

Stikkord: Stavanger domkirke, Mariakirken, arkeologi, jernalder, mellomalder

Oppdragsrapport 2017/12
Universitetet i Stavanger,
Arkeologisk museum,
Avdeling for fornminnevern

Utgiver:
Universitetet i Stavanger
Arkeologisk museum
4036 STAVANGER
Tel.: 51 83 31 00
Fax: 51 84 61 99
E-post: post-am@uis.no

Stavanger 2017

Arkeologiske undersøkelser i og rundt Stavanger domkirke

Bergjeland gnr 55, Eiganes gnr 58, Stavanger k.,
Rogaland.

Hilde Fyllingen
Wenche Brun

Universitetet
i Stavanger

Arkeologisk museum

Arkeologiske undersøkelser i og rundt Stavanger domkirke

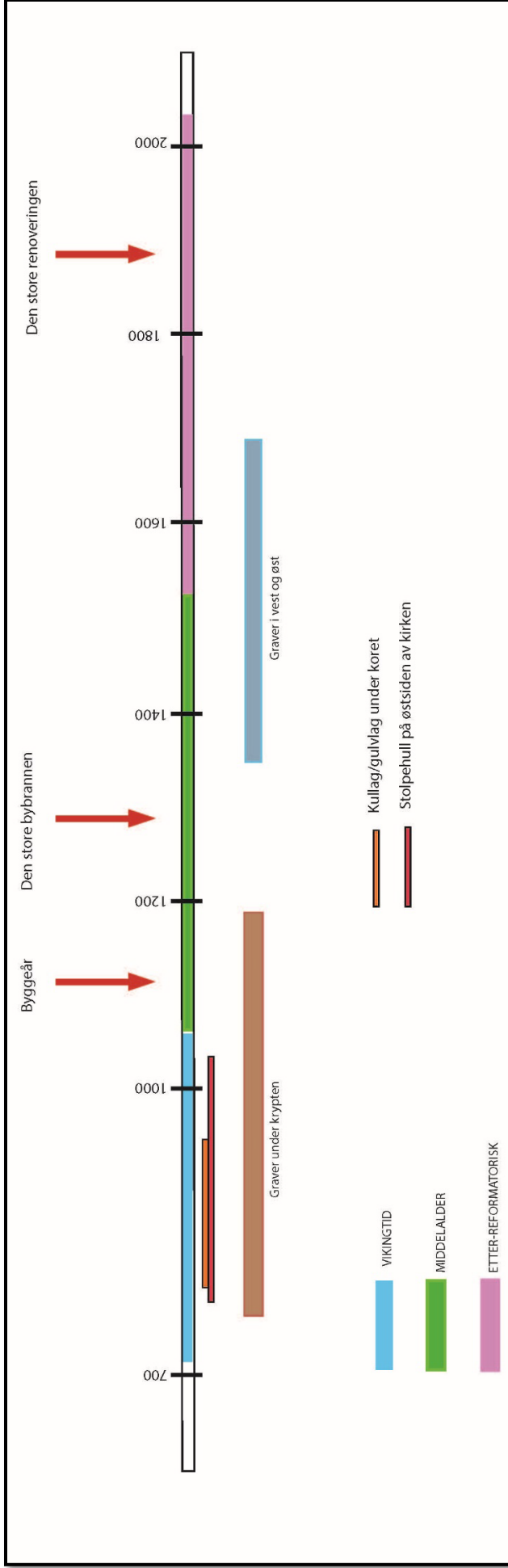
Gnr 55 og 58, Stavanger k.

Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger 2017

Hilde Fyllingen & Wenche Brun

«Stavanger med Domkirken» 1826, av Knut Baade (Am, UiS, fotobase)

Arkeologiske perioder og viktige hendelser i Domkirkens historie samt dateringer nevnt i teksten. Ill. H. Fyllingen ©Am, UIS

Rapportens struktur og begrepsavklaring

I det følgende er det gjort rede for kjente arkeologiske inngrep rundt og under Domkirken fram til 2011, både mindre saker hvor gravearbeid kun er overvåket av museets ansatte og mer omfattende faglige arkeologiske undersøkelser.

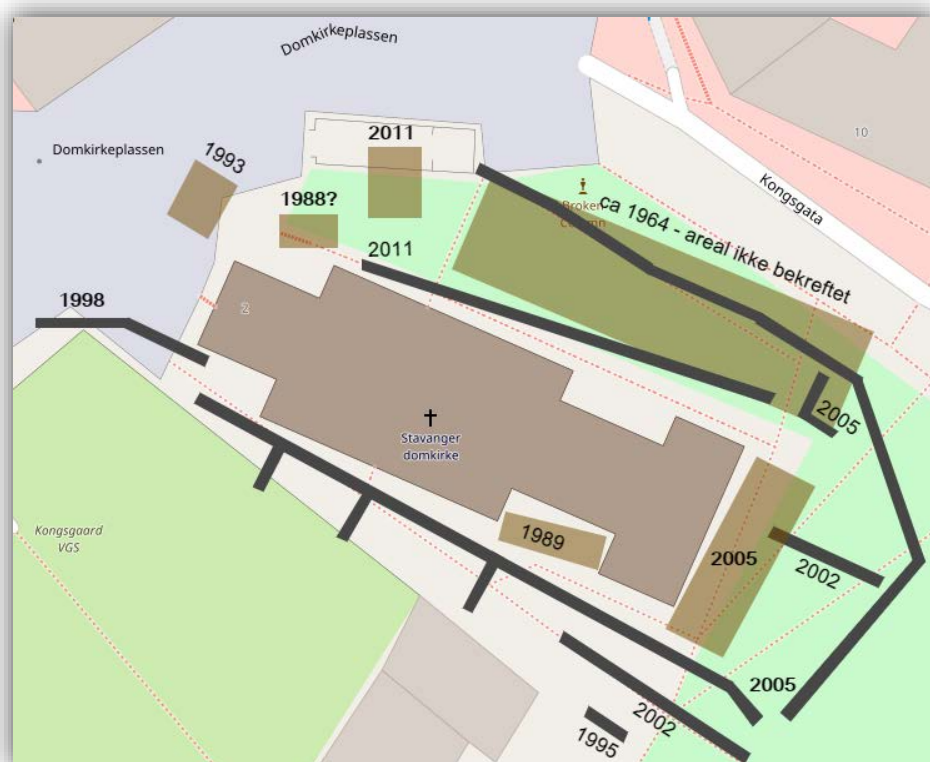
Det er hovedsakelig de arealene som er relevante for kirkens ytre grense som blir omtalt, og Domkirkens ytre grense er definert til omkretsen av den gamle kirkegårdsmuren. I dagens bybilde samsvarer dette med en avgrensning i sør mot Kongsgård, i vest omtrent 10 meter i forkant av kirkeporten, i nord ved Mariakirkens nordre vegg og i øst ved alléen nordvest for Musikkpaviljongen i Byparken.

Etter en innledning tar teksten for seg område for område, men det er ikke til å unngå at avsnittene veves inn i hverandre i og med at flere av inngrepene er overlappende og disse henger nødvendigvis ikke sammen med kirkens rominndeling eller kirkens ytre sakrale rom.

Teksten skal være allment forståelig men enkelte fagtermer må vi ha med: Begrepet *in situ* blir brukt av arkeologer for å forklare noe som ligger intakt på sitt opprinnelige sted, for eksempel en grav som ikke er forstyrret av moderne gravearbeid. *Etter-reformatorsk* viser til at noe er yngre enn år reformasjonen i 1536/7, mens *moderne tid* betegner den industrielle perioden fra 1750/1800 frem til i dag.

¹⁴C dateringer innebærer målinger av forholdet mellom det radioaktive karbonet (¹⁴C) med en kjent nedbrytningstid, og de stabile formene for karbon, ¹²C og ¹³C, som ikke endrer seg over tid. Opptaket av karbon fra atmosfæren til planter gjennom fotosyntesen og videre langs næringskjeden pågår så lenge ulike livsformer danner karbonholdig materiale, men opphører når disse dør. Denne metoden gir oss ikke et eksakt årstall, men derimot ett visst tidsintervall.

Vi vil gjøre leseren oppmerksom på at kartgrunnlagene i de fleste tilfellene baserer seg på håndtegnede skisser og notater og ikke nøyaktig kartfesting, i det følgende må altså plassering av sjakter og undersøkelsesområder oppfattes som omtrentlige.

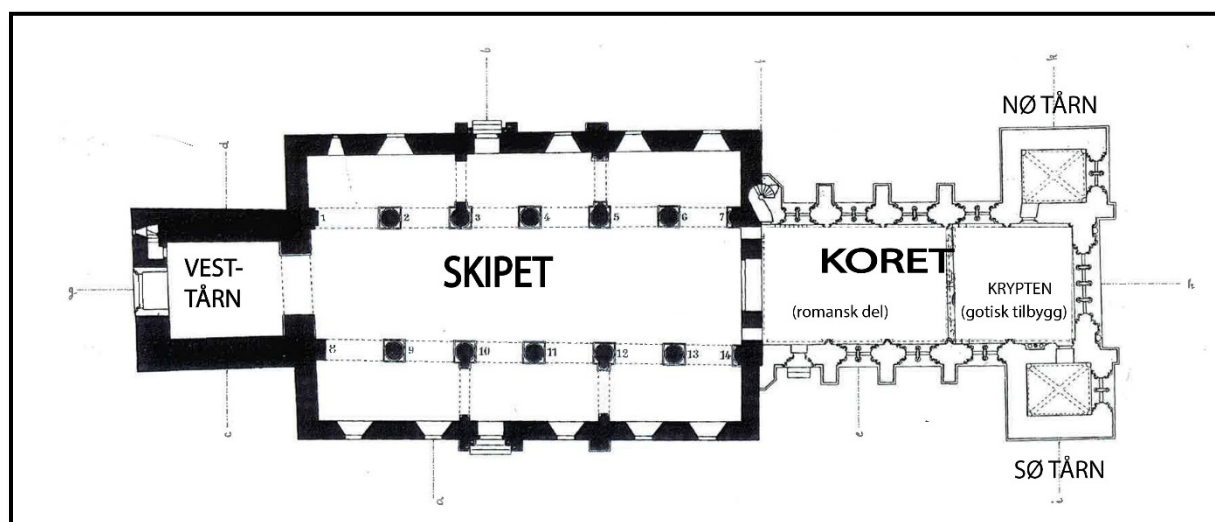
Oversikt over kjente undersøkte områder utenfor Stavanger domkirke. Grøftene er markert som ørkegrå linjer, mens større arealer vises som brune felt. Ill. W. Brun © AM, UiS.

Innledning

Stavanger domkirke er et monument av betydning, ikke bare for Stavanger by men for hele landet, og denne Domkirken var ved utgangen av 1200-tallet den tredje største kirken i Norge. I dag er Stavanger domkirke, sammen med Domkirken i Bergen og Nidarosdomen i Trondheim, en av få velbevarte domkirker fra middelalderen.

Det framgår ikke helt klart av skriftlige kilder hvilket år Stavanger domkirke ble sto ferdig, dermed er 1125 satt som det offisielle året for etableringen av kirken. Vi vet imidlertid at kirken ble påbegynt på begynnelsen av 1100-tallet, og sto ferdig i løpet av første halvdel. Domkirken slik den framstår i dag, er resultat av to byggeperioder i middelalderen samt en omfattende renovering på 1800-tallet. Bygningen består av et *våpenhus* (inngangsparti), et *skip* (rommet hvor gudstjenesten finner sted), et *kor* (hvor alteret står) og *to tårn* i øst. Under koret finnes en *krypt* (et underjordisk rom) som i dag blir benyttet som møterom men som tidligere har vært et gravkammer.

Plantegning av Stavanger domkirke med bygningselementer nevnt i teksten (basert på Georg Anders Bulls oppmåling i 1855)

Skipet ble reist i normannisk stil i første halvdel av 1100-tallet, tilsluttet et 9 meter bredt og 11 meter langt rettavsluttet kor i øst og et romansk tårn i vest. En større bybrann i 1272 førte til store skader på kirkebygget. Etter brannen ble koret gjenoppbygget i nær dobbel lengde, det romanske vakttårnet ble erstattet av en gotisk utformet vestfront og det ble dessuten reist to tårn i øst. På 1600-tallet ble vindusåpningene utvidet men kirken sto ellers urørt i 500 år.

I perioden 1867–74 ble det iverksatt omfattende restaureringsarbeider på en fram til da svært forsømt bygningsmasse. Steinornamentene ble erstattet, murpuss reparert, nytt tak bygget, sentralfyring lagt inn, jordgulvet erstattet med plankegulv og krypten ble ryddet for steinmasser og kister. De barokke elementene inne i kirken ble fjernet til fordel for en mer enkel stil og det ble gjort forsøk på å tilbakeføre vinduene til det man oppfattet som en mer opprinnelig og autentisk stil. Ny lovgivning fra 1801 tilsa at det ikke lenger var lov å foreta begravelser inne i, eller under, selve kirkerommet. Fram til 1860 var gulvet i skipet et delvis hellelagt jordgulv med eldre gravheller lagt over gravene fra jordfestelser inne i kirken. Gulvet var skadet grunnet fukt og setninger i grunnen, og det var behov for utbedringer av dette. Hellene ble fjernet sammen med det man støtte på av skjelettmateriale og kisterester og det ble gravd ned 'to fot' (ca. 65 cm) for å få plass til et bjelkelag og golvplanker. Det ble dessverre ikke tatt høyde for at det skulle

være luft under tregulvet og hele jobben måtte gjentas allerede ett par år senere grunnet råte. Enkelte av de fjernede gravhellene er fortsatt bevart i museumsamlingene.

Historisk kart fra 1863 over Stavanger domkirke og omliggende areal. Kilde: Stavanger kommune.

Under restaureringsarbeidene ble også krypten ryddet og her ble rundt 100 kister fjernet. Det ble samtidig fjernet en del jordmasser og etter sigende skal det ha blitt funnet en spiralling av gull, uten at dette funnet lar seg bekrefte i dag. Skjelettene fra kistene skal ha blitt samlet i en fellesgrav utenfor den nordøstre sideutgangen og navneplatene ble fjernet fra kistene og tatt vare på. Ifølge kirkevergen i Stavanger Kommune ble skjelettene tidligst fraktet til Eiganes gravlund, og senere til Lagård gravlund på Q-feltet, på ca. 2 meters dybde, ved siden av skjelettene som ble fjernet fra nordsiden av kirken på 1960-tallet.

Etter restaureringene på slutten av 1800-tallet ble også områdene rundt Domkirken endret og bearbeidet gjennom etableringen av Byparken og i den forbindelse ble blant annet kirkegårdsmuren og allmueskolen revet. Samme skjebne led også den gamle Mariakirken som etter reformasjonen var anvendt som henholdsvis rådhus, fengsel og sist som brannstasjon inntil den ble revet på 1880-tallet. ¹

¹ Erslund & Solli 2012, Stige 1999, Helle 1975

Mariakirkeruinen slik den fremstår i dagens bybilde. ©AM, UiS.

Den norske kulturminneloven tilsier at alt før-reformatorisk, ergo før 1536/7, er automatisk fredet. Loven kom til i 1905 men ble ikke strengt håndhevet de første 50 årene.

I moderne tid er det foretatt restaureringsarbeider på kirken i flere omganger, og dette arbeidet er fortsatt en pågående prosess. Dagens arbeid vil imidlertid ikke bli omtalt i denne sammenhengen men vil foreligge som egen rapport etter avslutningen av prosjektet «Domkirken 2025» (<http://www.domkirken2025.no>).

I forbindelse med restaureringsarbeid og anleggsvirksomhet utenfor kirken, er det gjennomført både arkeologiske undersøkelser og overvåking av gravearbeider.

Utgravingene på Bryggen i Bergen fra slutten av 1950-tallet var med på å rette oppmerksomheten mot det potensialet til kunnskap om oppkomst og videre utvikling av norske byer som fantes i bygrunnen. Her i Stavanger er det først etter 1960 at inngrepene er tilfredsstillende dokumentert, de siste 50 årene er undersøkelsene i forbindelser med Stavanger domkirke utført av faglige instanser. Fram til 1975 ble disse utført av Stavanger museum, i perioden 1975 til 1995 av Arkeologisk museum og etter 1995 av NIKU (Norsk Institutt for Kulturminneforskning). Denne oppdelingen skyldes organisatoriske endringer i Stavanger-museene samt endringer i organiseringen av kulturminneforvaltningen hvor NIKU fra og med 1994/1995 overtok ansvaret for alle middelalderse bygg samt arkeologiske undersøkelser av levninger fra middelalderen (1050 til 1537 e. Kr.)

Koret

I 1933 fikk Fredrik Macody Lund i oppdrag å utarbeide en utredning om Domkirken. Stadsarkitekt (tilsvarende dagens byarkitekt) Erling Nilsen foretok i den forbindelse en graving under koret. I løpet av gravingen kom det fram murrester, av Nilsen tolket som mulig fundament for en romansk apsis (et halvsirkelformet tilbygg) samt rester fra en vegg. Nilsen fant også skjelettresten nord for midtmuren under koret. I 1940-41 gjenopptok Gerhard Fischer disse undersøkelsene og utførte mindre restaureringer. Bygnings-elementer som var tilføyd i 1860-årene ble fjernet og østmuren (påvist i 1934) ble gjenreist i en høyde på 1,3 meter på begge sider av midtmuren. Fischer undersøkte også bakken langs deler av nordre, søndre og østre mur der forholdene tillot det. Bakgrunnen for Fischers undersøkelser var å teste ut Nilsens teorier vedrørende de eldste bygningsfasene. Han prøvde derfor å avgjøre hvorvidt koret (opprinnelig) hadde hatt en rett eller buet avslutning (en apsis) og han mente at det burde være mulig å påvise eldre bygningsrester under den gotiske østveggen (oppført etter 1272). Fischer fikk ikke fullført sine undersøkelser - trolig på grunn av 2.verdenskrig, og valgte derfor senere å supplere sine undersøkelser ved å grave i den nordvestre delen av krypten.

Midtmuren inn mot alterfundamentet samt ett av de påviste stolpehullene til høyre i bildet. © AM, UiS.

Det ble så ikke foretatt ytterligere undersøkelser av koret før det på 1960-tallet ble vedtatt at krypten skulle ominnredes til bruksformål. Stavanger museum gjennomførte derfor i 1967-68 en mindre prøvegraving i søndre del av koret for å vurdere hvorvidt det fremdeles var bevarte kulturlag, og eventuelt dokumentere disse. Allerede på 0,5 meters dybde ble det påvist

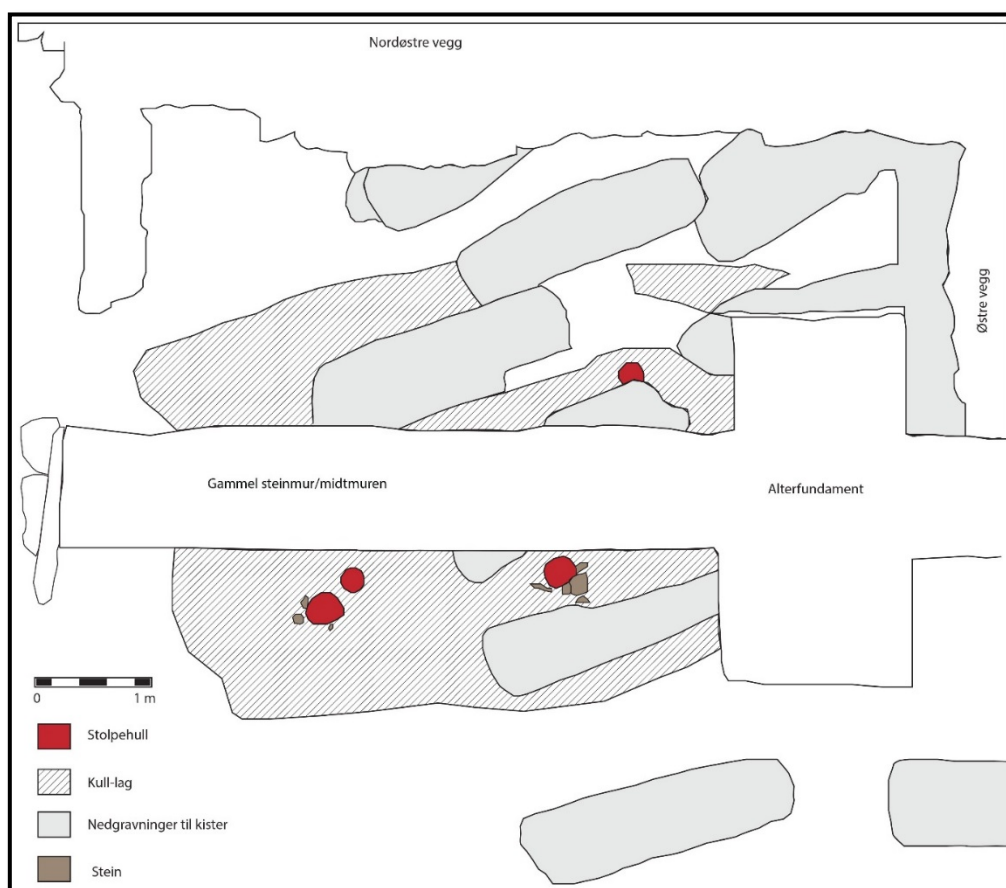
en nedskjæring og ett skjelett, og en større undersøkelse måtte dermed til, ikke minst for å forsøke å svare på de bygningshistoriske problemstillingene reist av Gerhard Fischer: Hadde det vært en krypt under det romanske og/eller det gotiske koret, eksisterte der spor etter et alter og var det fremdeles graver bevart i undergrunnen? I tillegg ville man undersøke hvor langt mot øst krypten kunne følges, samt muligheten for å påvise rester etter bygninger eldre enn steinkirken.

Renoveringen av krypten på slutten av 1800-tallet, Nilsen gravinger og Fischers undersøkelser hadde påført dette området større forstyrrelser, og dokumentasjonen av disse krevde betydelig tid. I løpet av den store restaureringen var det i korets vestre halvdel satt inn en fyrkjele med tilhørende oppmurte luftkanaler. Under Stavanger Museums arbeid ble de første skjelettene observert fra 20 cm dybde. Enkelte bein lå fremdeles *in situ* mens andre var løst iblandet massene. Det ble tidlig klart at dette var graver som må ha blitt påtruffet da krypten ble tømt i 1860-årene, men som ikke var blitt fjernet. Ved undersøkelsene i 1968 ble det ikke påvist bevarte graver i den vestre halvdel av koret.

På bakgrunn av Stavanger Museums prøvegravinger ble det igangsatt en større arkeologisk utgraving av korets østre halvdel. Ved utgravingens oppstart ble det ikke observert avtrykk eller søkk fra nedsunkne kister. I de øverste 3 cm ble det funnet mye moderne søppel. Deretter fulgte feit, svart jord i en tykkelse opp til 1,2 meter. I denne massen ble det funnet tegl, kleber, mørtelrester, dyrebein, kull, skjell og gjenstander fra middelalderen – m.a.o. husholdningsavfall. 10 til 30 cm ned i dette laget dukket det opp et

solid kullag, tettpakket med jevnstor skjørbrant stein. Laget var 2 til 35 cm dypt, omtrent 3,5 meter bredt og 5 meter langt, og fulgte kirkens lengderetning langs begge sider av midtmuren - avgrenset mot vest, sør og nord. Flere steder var kullaget kuttet av nedskjæringer for graver. Mot øst fortsatte kullaget under alterfundamentet. Undersøkelser med tanke på å spore trevirkets retning (f.eks. planker) ble gjennomført, men dette ga ingen informasjon. Kullet er senere bestemt til å være furu. Under kullaget ble det påvist fire stolpehull (jfr. foto over), samtlige var kuttet ned i undergrunnen og alle var runde med en diameter fra 20 til 30 cm i diameter. Massen i stolpehullene tilsa at de ikke var kuttet gjennom kullaget men anlagt tidligere. Stolpehullene var plassert parallelt, med omtrent 2 meters mellomrom, innenfor kullagets utstrekning og deres interne orientering korresponderer med det man kan forvente å finne etter forhistoriske bygninger. Det er dokumentert flekker med kull også utenom dette kullaget men det fremgår ikke tydelig av dokumentasjonen hvilket nivå disse kullflekkene ligger på. Kanskje har de sammenheng med eldre aktiviteter før kirken ble bygget (jfr. rester etter husholdningsavfall), eventuelt kan de knyttes til brannen i 1272.

Forenklet plantegning av de ulike elementene beskrevet ved 1967-1968 gravingen i den østlige del av koret. Basert på originaltegning av P. Rolfsen. Ill: H. Fyllingen © AM, UiS.

I kulturlagsmassene og kullaget kunne det skilles ut til sammen 28 nedgravninger med skjeletter. I hver nedgravning ble det observert deler av ett eller flere skjeletter. Kiste-nedgravningene er til dels overlappende, noe som trolig skyldes at man har forholdt seg til et begrenset areal. Det var kun skjeletter fra fullstendig avdekkede graver som ble samlet inn, og det totale antallet observerte skjeletter (hele eller delvise) er ikke dokumentert. De døde var alle begravet med hodet mot vest, i kister som var noe breiere i hodeenden enn i fotenden. Ingen gjenstander ble funnet. Nedgravningene gikk inn både under

alterfundamentet, midtmuren og den nordre langmuren. Basert på de stratigrafiske forholdene tolket Rolfsen skjelettene som eldre enn utvidelsen av koret (etter brannen i 1272) men yngre enn kullaget og stolpehullene. Denne observasjonen er senere blitt bekreftet gjennom ^{14}C dateringer. Avstanden fra den antatte romanske østmuren til gravkuttene er omtrent 2 meter. Både langmuren og østmuren syntes dårlig fundamentert og disse er etablert over skjelettene.²

Fra undersøkelsene i koret i 1968. Flere skjeletter i samme nedgravning. © AM, UIS.

Kull og bein fra gravingen er blitt datert ved tre ulike anledninger:

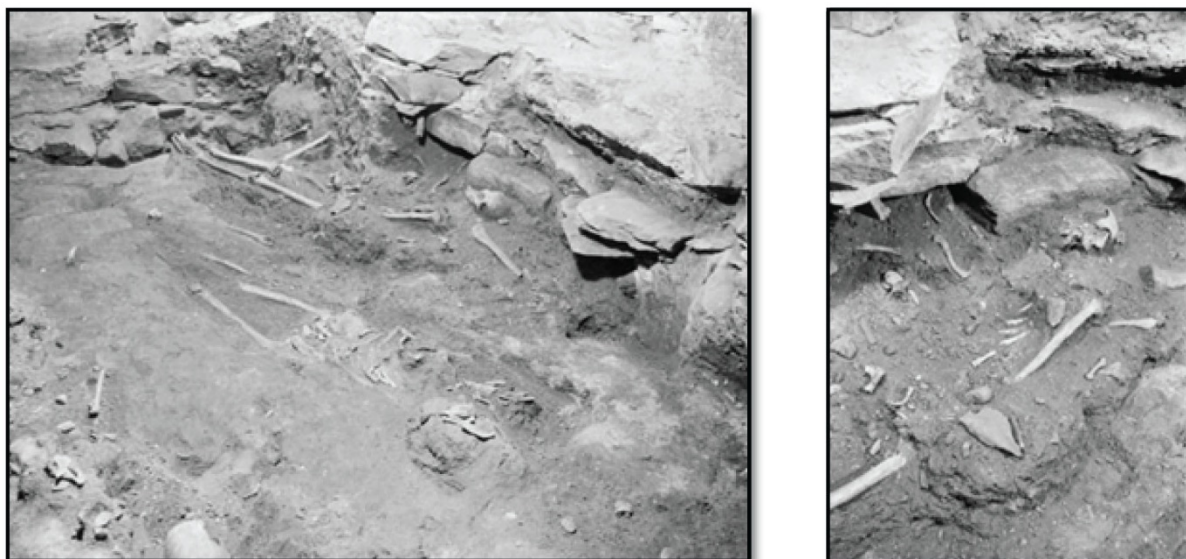
- I 1972 ble en kullprøve fra inne i kirken datert (T-1313).
- I 2004 ønsket Stavanger kommune mer nøyaktige dateringer av Domkirken, og etter en kritisk gjennomgang av materialet i Arkeologisk museums magasin ble tre prøver av henholdsvis trekull av løvved og hasselnøttskall valgt ut for datering. To prøver for datering ble dessuten valgt ut fra den delen av skjelettet materialet som er deponert i De Schreinerske samlinger ved Universitetet i Oslo. Resultatene av disse til sammen seks dateringene viser at skjelettene var yngre enn brannen som dannet trekullaget og eldre enn kirkebygget.

² Rolfsen 1968, Sandvik 2006

- I forbindelse med et forskningsprosjekt ved Am, UiS ble flere skjeletter datert henholdsvis i 2010 og 2013.

Ser man alle dateringsresultatene samlet i lys av funnmaterialet, kullaget, stolpehullene og gravene får man et bilde av aktiviteten på stedet *før* steinkirken ble bygget på 1100-tallet.

Eksempler på forholdet mellom eldre gravlegginger og den gotiske muren i koret. © AM, UiS.

I henhold til eldre forskrifter forutsatte anleggelse av en kirkegård at det allerede var etablert kirke på stedet. Arkeologiske undersøkelser har derimot vist at dette ikke *alltid* er tilfelle – det er ikke helt uvanlig å finne tidlige kristne graver uten en tilhørende kirke. Gravene under Domkirken i Stavanger er datert til slutten av 900-tallet og frem til siste del av 1000-tallet.³ Dateringene fra kullaget (antatt å være rester av en brent bygning) korresponderer med de eldste gravene og vi kan ikke utelukke at det har stått i trekirke på stedet før Domkirken ble bygget. En annen mulighet er at kullaget og stolpehullene kan være spor etter en eller flere bygninger på et forhistorisk gårdstun.

Nordsiden og vestsiden

Selv om Mariakirken har vært et eget kirkebygg er denne nært knyttet til Domkirken, og disse to bygningene deler felles areal. Det kan derfor være nyttig med et lite innblikk i undersøkelsene som er gjennomført i dette området. Vi vet ikke med sikkerhet når Mariakirken ble bygget, men mye tyder på at dette skjedde etter bybrannen i 1272. Kirken blir nevnt i skriftlige kilder første gang i 1286. Da Domkirken brant tok det flere ti-år før denne igjen kunne tas i bruk, og det er antatt at Mariakirken har fungert som en interimkirke, en midlertidig kirke, i denne perioden. Bygningen tjente som kirke fram til 1565 da den var så forfallen at den ble bygget om til rådhus. I århundrene fram til rivningen på 1880-tallet fungerte Mariakirken som både rådhus, fengsel og brannstasjon. Da bygningen ble revet var man ikke klar over at det fantes rester etter Mariakirken under rådhuset, men under rivningen ble rester etter et kvadratisk kor påvist, og under skipets gulv ble det støtt på begravelser, brente bein, kull og smeltet klokke metall (fra en

³ V. Müller 1993

brann i 1434). I kirkens grunnmur lå en lang runestein fra første halvdel av 1000-tallet samt en mindre barnekiste av kleber. Disse befinner seg i dag ved Arkeologisk museum, UiS hvor runesteinen i dag er inkludert i de faste utstillingene. I 1961 ble kirkefundamentene avdekket i forbindelse med utvidelse av Haakon VII's gate og byggingen av et underjordisk garasjeanlegg. Det ble etablert nytt fortau mellom fundamentene til kirkens langvegger og under dette arbeidet ble det funnet en brakteat fra siste halvdel av 1200-tallet.⁴ Dette er for øvrig en av kun to middelalderske mynter funnet i Stavanger.

Vi kjenner ikke til andre undersøkelser i dette området før det i 1988 ble påvist menneskebein i forbindelse med opparbeidelsen av gangveien fra Haakon VII's gate mot Domkirken nordportal. Beina lå i et mørkt humuslag 30 cm under overflaten, sammen med moderne funnmateriale. På midten av 1960-tallet fjernet parkvesenet i Stavanger jordmasser og skjeletter fra nordøst siden av kirken og man antok at de beina som ble påvist i 1988 var rester etter disse gravleggingene. Det er imidlertid uklart hvor dypt det ble gravd ved parkevesenets arbeid men arkeolog Per Haavaldsen mente likevel at det fortsatt burde være mulig å finne bevarte kulturlag nord for Domkirken.⁵

I forbindelse med gravearbeid for ny belysning i området rundt Domkirken, Domkirkeplassen, Kongsgård og Byparken i 2011 gjennomførte NIKU en arkeologisk overvåking. Det ble gravd kabelgrøfter i en dybde ned til 50 cm samt groper for mastefundament i en dybde på 80 cm. Kulturlag og graver som lå dypere enn anleggssonen ble ikke dokumentert. På nordsiden av kirken, i området mellom Domkirkeskipet og Mariakirken, ble det dokumentert to skjelettbegravelser *in situ*. I tillegg ble det observert ytterligere graver på dypere nivå i sørlig retning. På østsiden ble en grav dokumentert. De tidligere påviste gravene på østsiden ligger omtrent på samme sted, og har tilsvarende utstrekning mot sør som gravene som ble dokumentert i 2002 og 2005. Gravene påtruffet i 2011 ble antatt å være etter-reformatoriske og med tanke på hvor høyt opp i lagene de lå, er denne observasjonen trolig korrekt. Inne i Mariakirkeruinen ble det observert en steinkonstruksjon tolket som mulig del av kirkens fundament. Massene i de 50 cm som ble gravd, viste stor grad av omroting og redeponerte masser som bl.a. inneholdt kisterester, løse bein, biter av kleberstein, mørtel, tegl og etter-reformatorisk keramikk. Det ble imidlertid også observert kulturlagsrester og NIKU konkluderte med at det mest sannsynlig ligger kulturlag fra middelalderen på dypere nivå enn det ble gravd⁶. Dette er i tråd med observasjoner gjort ved gravingene på østsiden i 2002 og 2005.⁷

Vestsiden

Ved gravearbeid på Domkirkeplassen, like nordvest for kirketrappen, ble det i 1993 ved en tilfeldighet oppdaget skjelettresten. Det var på forhånd antatt at det ikke kunne være bevarte kulturlag igjen med tanke på den store byggeaktiviteten gjennom tidene, men allerede 30 cm under asfalten dukket de første gravene opp. Arkeologisk museum i Stavanger v/ Per Haavaldsen ble kontaktet for å gjennomføre undersøkelser på stedet.

Foran det som i dag er trappen inn til Domkirken, ble det åpent opp et 20 m² stort felt. Her ble det påvist ca. 15 graver fordelt på tre stratigrafiske lag. Enkelte deler av kistene og naglene var fortsatt intakt og skjelettmaterialet var også godt bevart. Gitte Kjeldsen (AM, UiS) som deltok på utgravningene kan fortelle at både likvoks og hårrester ble observert.

⁴ Lexow 1968

⁵ Haavaldsen 1989a

⁶ Tøssebro 2011

⁷ Sandvik & Ramstad 2002, Johansen 2005

Per Haavaldsen under utgravningen i 1993. Legg merke til det nord-sør orienterte skjelettet til venstre i bildet.
© AM, UiS.

Gravene var orientert øst-vest, i tråd med skikken for kristne graver. Men en av gravene skilte seg imidlertid ut med beliggenhet i retning nord-sør. Noen forklaring på dette fenomenet er ikke gitt men avvik fra tradisjonell gravleggingsnorm er en kjent straff for forbrytere samt ved mistanke om hekseri. Disse gravene er de første undersøkte gravleggingene *utenfor* Domkirken og er dermed vurdert til å ha høy vitenskapelig verdi.⁸

Disse undersøkelsene vakte stor interesse blant lokalbefolkningen i Stavanger og det hører dessverre med til historien at en av hodeskallene forsvant fra utgravningsfeltet. Heldigvis ble denne levert tilbake på et senere tidspunkt.

I forbindelse med et forskningsprosjekt ved Am, UiS i 2010 ble syv skjeletter datert fra 1993-undersøkelsene og resultatene viser at alle disse er betraktelig yngre enn skjelettene fra undersøkelsen i 1968.

Østsiden og sørsiden

Inntil 1870 eksisterte det en mur som gikk øst for Domkirken og omsluttet Domkirkeområdet. Vi kjenner denne muren fra blant annet historiske kart fra 1863.

Byhistorisk forening i Stavanger hadde ønske om å gjenoppføre muren og den presise plasseringen måtte derfor kartlegges. I et forsøk på å påvise muren ble det i 1994 foretatt geofysiske målinger ved Richard Binns i området mellom det sørøstre hjørnet av den eksisterende muren, fra Bispekapellet, og mot sørøst som nå heter «Bispekapellmuren». Målingene konstaterte avvik tolket som rester etter muren og en 3,8

meter lang, 1 meter bred og 50 cm dyp søkesjakt ble derfor anlagt i det sørøstre

Sjakten fra 1995. Ill. W. Brun © AM, UiS.

⁸ Sellevold 1993, Topografisk arkiv, Am billedarkiv, Denham, Hollund & van der Sluis 2013

hjørnet av «Bispekapellmuren» i 1995. Det ble her ikke påvist synlige spor etter den østre middelaldermuren, men de geofysiske undersøkelsene indikerte at denne *kan* være bevart lengre mot nord. Utgravingen viste derimot at den østre muren har vært sammenføyd med middelaldermuren i forlengelse av Bispekapellet. I den vestlige delen av sjakten ble det dessuten påvist en kristen grav. Da undersøkelsen primært skulle avdekke eventuelle murrester, ble denne graven umiddelbart tildekket og ikke dokumentert.⁹ Undersøkelsen viser at det også har vært graver i området sørøst for Domkirken.

⁹ Steen 1995, Binns 1994

Postkort som viser østsiden av Stavanger domkirke. Allmueskolen kan sees mellom trærne til høyre.
© AM, UiS.

Området rett øst for kirken ble undersøkt av Arkeologisk Museum i Stavanger første gang i 2002 i forbindelse med planlagte tiltak for å lage en utfylling mellom Kongsgata og Breiavatnet. I tillegg var det ytre ønske om å utforme parken slik at rammen rundt østfronten ble mer tiltalende og det ble fremmet forslag om å rekonstruere deler av kirkegårdsmuren som var blitt revet i 1875.

To sjakter ble åpnet i terrengets helling mellom østfronten av kirken og Byparken. Det ble dessuten tatt ut boreprøver fra Breiavatnet med tanke på datering og botanisk analyser av plantemateriale knyttet til aktivitet i forhistorien og middelalderen. De to sjaktene ble etablert med tanke på å finne flere rester etter kirkegårdsmuren, påvist lengre mot sørøst i 1994. I sjaktene ble det påtruffet tre kabler i nordsør- retning. Enkelte steder lå matjorden rett over undergrunnen, andre steder ble det påvist større partier med moderne fyllmasse (avfall, teglstein osv) mellom undergrunnen og matjorden. På tross av alle disse forstyrrelsene ble det påvist enkelte områder med intakte graver og kulturlag. Skjeletter som ble funnet *in situ* ble ikke rørt og sjaktene ble dekket over med veiduk.

Sjaktene som ble undersøkt i 2002. Ill. W. Brun © Am, UiS.

Sjakt 1 var 25 meter lang, 1,5 til 3 meter bred og 0,4 til 1,2 meter dyp. I de første 8 meterne nordvest i sjakten ble det funnet seks skjeletter som ble antatt å være fra nyere tid. Treverk, som antas tilhøre en likkiste ble ¹⁴C datert til å være yngre enn 1600. 13 meter inn i sjakten, på 0,5 meters dybde, ble et 1 meter bredt steinbelte påtruffet, tolket som rester etter en mur som må ha gått i sørvest-nordøst retning. Mellom steinene ble det funnet kalkmørtel. Omkring muren i nordvest ble det observert et tynt brunt sandlag tolket som å være eldre enn muren. Omtrent 18 meter innover i sjakten, i den sørøstre enden, kom flere rektangulære felt til syne. Dette var bunnrester/avtrykk etter nedgravningen til kister. Det er interessant å merke seg at det lå graver både på innsiden og utsiden av kirkegårdsmuren.

Sjakt 2 ble opprettet 20 meter nordøst for sjakt 1, i retning Kongsgata. Sjakt 2 var 20 meter lang, 1,5 til 2,5 meter bred og 0,4 til 1,4 meter dyp. I de første syv meterne nordvest i sjakten ble det avdekket seks skjeletter og et lag av brun sand med kleberflis, kalk, bein og tegl. De fleste av skjelettene manglet bein men så ikke ut til å være omrotet. De manglende beina kan trolig knyttes til gravearbeidet i 1964. To av gravene skilte seg ut ved å være gravd ned gjennom et rent kleberflislag. Ved sondering med jordbor ble det påvist kleberflislag over hele området og dette ble målt til å være minst 0,5 meter dypt. På noen steder lå det et 5-20 cm tykt mørtelholdig lag over kleberflislaget og over dette et gråbrunt sandlag.

Ni meter inn i sjakten kom det fram rester etter en mur hvis beliggenhet i terrenget korresponderer med muren i sjakt 1. Det ble gravd ned på begge sider av denne muren for å få et bedre overblikk over lagdelingene. Lag med moderne avfall over lag med kleber og mørtel samt rester etter organiske lag samt ett mulig stolpehull ble dokumentert. I laget helt inntil muren fant man en dansk 2-skingling fra 1677. Denne mynten gir oss en relativ datering av muren. En meter sørøst for murresten ble det avdekket en rektangulær steinsetting, muligens del av et fundament. Beliggenheten av denne kan settes i forbindelse med Latinerskolen som ble revet på 1800-tallet.

Arkeolog S. Sortland graver fram rester av kirkegårdsmuren som ble påvist i 2002. © AM, UiS.

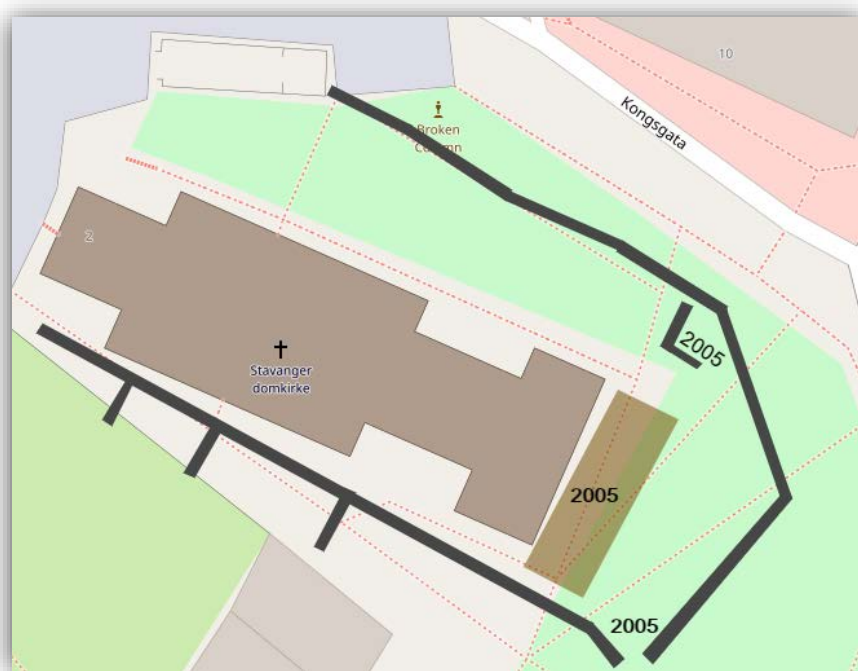
Det ble sendt inn to ¹⁴C dateringer som ga resultat yngre enn 1490 samt ett korn datert til 530 – 610. Dette kornet lå i et lag med blant annet mørtel og tegl og er ikke in situ. Nordvest for murresten og kuttet ned i undergrunnen var to runde nedgravninger, tolket som stolpehull. Det ene var 10 cm i diameter, det andre 40 cm i diameter. Fyllmassen i sistnevnte er omtalt som mørk brun organisk sand. Tre kullprøver ble datert fra dette stolpehullet. Resultatet ble 770 – 880 (eik), 885 – 995 og 1010 – 1040 (kortlivet trevirke).

Samlet viser undersøkelsene i 2002 at det fortsatt var mulig å påvise både bevarte kulturlag og graver på tross av omfattende moderne inngrep. Det ble også påvist rester etter kirkegårdsmuren som etter all sannsynlighet ble oppført før 1677. Graver ble dessuten påvist både innenfor og utenfor muren. Begravelser utenfor kirkegårdsmuren er et velkjent fenomen men det er ingen kilder som forteller at dette ble praktisert ved Stavanger Domkirke. Vi har ingen sikker datering på murens oppføring, og heller ingen mulighet til å datere gravene utenfor muren, så det er vanskelig å si hvorvidt kirkegården kan ha vært større i høy-middelalderen enn i etter-reformatorisk tid.¹⁰

I 2005 ble det igjen foretatt arkeologiske undersøkelser på østsiden i forbindelse med ytterligere omlegging av grøntarealet, lysparken og dreneringssystemet. Disse undersøkelsene ble utført i regi i AmS.

Det ble anlagt mindre søkesjakter langs alléen sørøst for kirken og «Rektorhagen», en langsgående sjakt langs den sørlige vegg i kirken, tversgående sjakter mellom kirken og Kongsgården, sjakter i overgangen mellom kirken østre del og Byparken samt en bred sjakt/større areal like utenfor kirkens østlige kortsida.

¹⁰ Sandvik & Ramstad 2002

Områdene som ble undersøkt i 2005. Ill. W. Brun © Am, UiS.

Store deler av kulturlagene som ble observert var sterkt forstyrret av moderne grave aktivitet men det ble påvist intakte graver og kulturlag (antatt middelalder) i arealet mellom kirkens østlige vegg og Byparken. I tillegg ble det påvist etter-reformatoriske spor etter bygningskonstruksjoner og parkanlegg.

Området som ble undersøkt øst for kirken var 18 meter langt og 5 meter bredt i retning nordnordøst-sørsørvest. Det ble bestemt at det skulle graves til en dybde på ca. 50 cm. Etter undersøkelsen ble sjakten dekket til med veiduk og dekket av grus.

Det ble registrert seks ulike lag, deriblant tre mindre områder med klebersteinsfliser, samt seks graver med bevart skjelettmateriale. Den nordvestlige delen av sjakten var forstyrret av en strømkabel. En av sjaktene fra gravingen i 2002 ble også påtruffet.

Eksempel på nyere tids sandlag over påførte lag med stein og rød tegl. © AM, UiS.

Stratigrafisk bestod massene av tre lag: i toppen var det ca. 20 cm matjord/hagejord. Under dette et blandingslag bestående av grus, småstein, matjord, rød og gul tegl, vindusglass, takstein, porselen, keramikk, krittpipefragmenter, kalkklumper, klebersteinsflis og menneskebein. Laget var 30-40 cm tykt og framsto som minst forstyrret i nordøst. Under dette laget ble det påvist et brungrått sandlag med innslag av grus. Utstrekningen og dybden er ikke kjent ettersom det går dypere enn 50 cm. Laget er mindre organisk enn laget over og det er ikke omtalt søppel her. Dermed kan dette være rester av et lag fra middelalderen, eventuelt et eldre dyrkingslag. Til dels i, og til dels under lagene under matjorden, var de tre områdene med klebersteinsflis. I enkelte deler av flislaget var det også kalkmørtel. Noen av lagene/flekkene med klebersteinsflis og kalkmørtel fortsetter ut av sjakten i nord og går også dypere enn den undersøkte dybden. Lagene med klebersteinsflis og mørtel tolkes som rester etter byggingen av kirken men det er uklart hvorvidt disse kan knyttes til den opprinnelige romanske byggefasen eller til restaureringen, og oppføringen av østtårnene, etter brannen i 1272.

Gravene ble påvist i den sørvestlige delen av sjakten, dvs. i retning mot det sørøstlige tårnet. I tillegg til de seks gravene som ble dokumentert, er det også tegnet inn to eldre begravelser. Disse ble ikke undersøkt da de lå dypere enn 50 cm. Det er usikkert hvilket lag gravene er anlagt i men stratigrafisk er skjelettene yngre enn klebersteinslaget. Samtlige graver var orientert nordnordvest – østsørøst. Tre av gravene lå dypere enn 50 cm og ble ikke tatt opp. En av gravene var ødelagt av en strømkabel og tre graver gikk utenfor anleggsområdet. Plantegningene fra disse undersøkelsene viser imidlertid at gravene fortsetter i østlig retning (mot Byparken) og i sørlig retning (mot «Rektorhagen»).

*En av gravene undersøkt i 2005. Legg merke til at det også kan sees bein fra forstyrrede gravkontekster.
© AM, UiS.*

Fire av gravene ble datert: Tre av begravelsene var etter-reformatoriske, ca. 1700, mens en av begravelsene var noe eldre, dvs. 1460 – 1625.

Det ble i tillegg lagt to mindre sjakter i fortsettelsen av dette arealet: En smal sjakt ble opprettet i nordøstlig retning (mot Kongsgata) og en sjakt i sørvestlig retning (mot hjørnet av muren inn til «Rektorhagen»). I den sørvestlige sjakten ble det observert en begravelse. I sjakten mot nordøst ble det påvist et klebersteinsflislag. Dette laget er kuttet av bygningsrester, trolig fra Latinerskolen eller Allmueskolen.

De mindre omfattende lagene, eller øyene, med klebersteinsflis og kalkmørtel, funnet i sjaktene på østsiden av kirken, ser ut til å stamme fra to faser med deponering. Deponeringen kan sees i sammenheng med tilvirkningen av bygningsstein og eventuelt ornamentikk. Det er mulig at de to deponeringsfasene representerer de hovedfasene i konstruksjonen av kirken, på 1100-tallet og etter brannen i 1272.

Profilbilde av et av kleberflislagene (synlig som et grått lag under det moderne røret), påvist under gravingen i 2005. © AM, UiS.

Langs kirken sørlige langvegg ble det gravd en 100 meter lang, 90 cm bred, 60 cm dyp sjakt rett nord for en eksisterende kabelgrøft. Profilen i sjakten ble dokumentert på flere steder. I den sørøstlige enden av sjakten, nærmest Byparken, ble det påvist en tynn linse med sot og trekull mellom to brungrå siltige lag. Like ved sjakten ble det samme omrotede laget med avfall og menneskebein påvist over et lag med klebersteinsflis. Et mindre stolpehull kutter igjennom dette laget. Det ble dokumentert en grav i denne sjakten, også denne kraftig forstyrret av moderne aktiviteter. Profilene i sjaktene viser til flere alternerende lag med avfall, sand, grus, forstyrrede graver og rester etter bygningsarbeidene. De øverste lagene er trolig masser som ble påført med tanke på å jevne ut overflaten og bygge opp gangveiene rundt kirken og i Byparken. Man kan regne med at både stein og grus er blitt tilført med tanke på å skape et tørt underlag. Det søppelet som måtte finnes i disse påførte massene stammer derfor ikke nødvendigvis fra aktivitet rundt kirken.¹¹

Deler av områdene som ble undersøkt i 2005 var svært forstyrret av anleggsvirksomhet fra 18- og 1900-tallet. På tross av dette ble det påvist urørte begravninger, bygningsrester og kulturlag fra middelalderen i området mellom Domkirkens østfront og Breiavatnet. De undersøkte områdene ble ikke gravd helt ned til steril undergrunn men ble dekket med veiduk og grus. Arealene som ble undersøkt øst for kirken kan derfor ikke regnes som totalt undersøkt og må gjenåpnes dersom inngrep skal gjøres i framtiden.

¹¹ Johansen 2005

Ikke-faglige inngrep og overvåkingsaker

Siden kirken ble bygget har det, naturlig nok, vært foretatt en rekke inngrep både innvendig og utvendig. Noen av disse har vært foretatt delvis av fagfolk (om ikke arkeologer) og er beskrevet i teksten over. Det er ikke mulig å skaffe oversikt over inngrep gjort før 2.verdenskrig men fra de siste 70 årene kan man danne seg et bedre bilde basert på arkivmateriale og øyevitneskildringer.

De arkeologiske undersøkelsene foran vestfronten i 1993 avdekket en gassledning fra 1950-tallet, etableringen av denne gassledningen har forstyrret enkelte graver: Det er ikke tvil om at man da både har observert og påtruffet skjelettmateriale men det var på dette tidspunktet ingen tradisjon for å rapportere funn eller kontakte fagfolk. Øyevitneskildringer fra dem som var barn i etterkrigsårene tyder imidlertid på at synlige skjelettdeler ofte var å skue under gravearbeid i sentrum av Stavanger.

Det var først etter de store arkeologiske utgravningene av Bryggen i Bergen (påbegynt i 1955) at man begynte å vise interesse for det potensiale som lå i å undersøke bykjernene.

På midten av 1960-tallet gravde Stavanger Parkvesen opp hele området nord for Domkirken. Det ble påtruffet skjeletter som skal ha blitt flyttet til Eiganes gravlund. I forbindelse med vårt arbeid med denne rapporten ble kirkevergen i Stavanger kommune kontaktet, og han kunne fortelle at skjelettene fra 1960-tallet ble gravlagt på Lagård. De ble gravlagt på dobbel dybde (ca. 2 meter) i det som er Q-feltet på gravplassen.

Det har i årenes løp vært foretatt en del gravearbeid under faglig overvåking rundt Domkirken; både i forbindelse med nye lysmaster, lynavledere, utbedring av inngangspartier og avløpsledninger. Overvåkingene har ikke ført til større arkeologiske undersøkelser, men det er likevel gjort observasjoner som er interessante for den helhetlige forståelsen av Domkirkeområdet. I det følgende blir disse overvåkningene redegjort for i kronologisk rekkefølge.

Januar 1989 – ombygging avtrapp ned til Krypten samt kloakkledning

Overvåking av utvendige gravearbeider på sørsiden av kirken fant sted i forbindelse med både ombygging av den eksisterende trappen ned til Krypten samt anleggelsen av en kloakkgrøft langs sørsiden av deler av koret og skipet. Lagene i grøften var svært forstyrret med unntak av et mindre parti med et mørkt fett humuslag, omtrent 50 cm under dagens overflate. Foran trappen ned til Krypten var massene blandet med grus, takpanner og teglstein. I den sørlige enden ble det funnet spredte menneskebein.¹²

¹² Haavaldsen 1989a

Undersøkt område foran trappen ned til krypten. Ill. W. Brun © Am, UIS.

Mai 1998 – gravearbeid for lynavleder

I 1998 ble det lagt ned lynavleder rundt hele Domkirken. Langs det nordøstre hjørnet av Bispekapellet var der fra tidligere arbeider en betongsåle som lynavlederen ble lagt på. Ved den vestre veggen ble det påvist et kulturlag 25 cm under overflaten. Det ble ikke gravd i laget og lynavlederen ble lagt ovenpå kulturlaget. Det er ikke kjent hvor stor utbredelse dette kulturlaget har,¹³ og ut fra dokumentasjonen har det heller ikke vært mulig å lokalisere nøyaktig kartfesting.

Desember 1991 – kloakkledning mellom Bispegården og Domkirkemuren

Foranledningen til overvåkingen var en tiltetting av kloakkrør mellom det nordøstre hjørnet av Bispegården mot den østlige trappen til nordvestre hjørnet av Bispekapellet. Det ble gravd to sjakter uten spor etter kulturlag.¹⁴

Under omlegging av vannledning i desember 1991 ble det gravd i Haakon VII's gate foran trappen til Domkirken. Ingen kulturlag ble påtruffet.¹⁵

April 1998 – avløpsgrøft på Domkirkeplassen

Det ble ikke påtruffet urørte kulturlag i grøftene. Stratigrafien beskriver derimot omrotete lag med moderne forstyrrelser. Tett inntil den sørlige kanten av Vestportalen, rundt 75 cm fra vestveggen, ble det på 51 – 131 cm dybde påvist mindre kulturlagsrester med spredte skjelettfragmenter. Her ble også funnet et bryne av Eidsborgskifer som typologisk dateres til yngre jernalder/ middelalder. Skjelettrestene ble ikke ivaretatt og utbredelsen av kulturlagsrestene er heller ikke kjent.¹⁶

¹³ Haavaldsen 1998b

¹⁴ Haavaldsen 1994

¹⁵ Haavaldsen 1993

¹⁶ Haavaldsen 1998a

Området som ble undersøkt i 1998. Ill. W. Brun © Am, UiS.

Sammenfatning

Basert på de faglige undersøkelsene, dateringsresultatene i forbindelse med Domkirken samt arkeologiske undersøkelser i forbindelse med «Tusenårsstedet»¹⁷ og Skagen kan vi nå sette Domkirken inn et større og mer sammenhengende arkeologisk perspektiv: Mye tyder på at det i området rundt Vågen i Stavanger har vært gårdsbebyggelse allerede på 600-tallet. Bebyggelsen ble sannsynligvis etablert i forbindelse med naturlige høydedrag, og det har vært anlagt graver på sentrale punkt langt båtleien. Bydelen Storhaug antas å ha fått sitt navn nettopp på bakgrunn av disse gravhaugene, her er en markant gravhaug fortsatt bevart ved Storhaug allé.

Funn av bygningsrester sammen med ¹⁴C dateringer sannsynliggjør beliggenheten av en gård i området Kongsgård/Domkirken på 800-tallet. Det er påvist bygningsrester fra vikingtiden på Torget, vest for kirken, samt spor av en stolpebygget konstruksjon både under koret inne i kirken og mellom østsiden og Byparken. Stolpehullene under koret er relativt datert ut fra det overliggende kullaget. Ut fra dokumentasjonsmaterialet framgår det tydelig at stolpehullene *ikke* kutter igjennom kullaget – altså må disse være samtidige med, eller eldre enn kullaget. Kullaget er tolket som rester fra et furugulv i en bygning som brant på et tidspunkt mellom år 800 og 1000. Det er usikkert om stolpehullene under koret tilhører den bygningen som brant eller eventuelt en eldre bygning. De gravene som lå utenfor, og dypere enn, kullaget, og som strakte seg under det eldste murverket kan godt ha tilhørt en trekirke. Det ble dokumentert 28 graver i forbindelse med undersøkelsene under koret i kirken, men basert på beskrivelsene kan det ha vært rester etter nesten like mange ødelagte og delvis avdekte graver. De eldste gravene er anlagt før steinkirken ble bygget på 1100-tallet og de yngste er anlagt på 1600-tallet. To skjeletter fra koret ble datert til vikingtid, altså før-kristen tid. Skjelettmaterialet fra koret ble sendt til Anatomisk Institutt i Oslo etter utgravningen, og returnert sammenblandet og uten kranieni til

¹⁷ Reed 2016

Arkeologisk museum ca. 1970. Vi har derfor ikke mulighet til å gjøre en kobling mellom de daterte skjelettene og de respektive nedgravningene.

På den ene siden kan det ikke utelukkes at vikingtidsdateringene skyldes at en tidligere hedensk gravplass ble forstyrret av de kristne gravene. På den andre siden, ser man dateringene av det brente furugulvet, stolpehullene utenfor kirken og skjelettene under koret i sammenheng og i lys av tidlig-kristen gravpraksis og kirkebygg, er det større sannsynlighet for at det er snakk om en tidlig stolpebygd kirke og tidlig kristne graver. Det er imidlertid sannsynlig at arealet under/inne i og rundt Domkirken har vært i kontinuerlig bruk som gravplass fra 900-tallet til 1700-tallet, men det er likevel verdt å merke seg at vi så langt ikke har påvist daterte graver fra perioden 1200–1600 e.kr. Undersøkelsene på østsiden av kirken avdekket kun begravelser fra 1600-tallet men det ble samtidig observert eldre graver som ikke er datert. Det er dermed store muligheter for at graver fra høy-middelalderen fremdeles ligger bevart i området mellom Domkirken og Byparken.

Sikringsbehov og forskningspotensiale

Ut fra denne gjennomgangen av rundt 150 år med mindre og større inngrep i og rundt Domkirken ser vi at noen brikker er lagt i puslespillet om dette området, men det kan fortsatt skisseres flere faglige problemstillinger: På den ene siden er det åpenbart behov for en sikring både av det arkeologiske kildematerialet og bygningsmassen, på den andre siden ligger behovet for videre forskning med det formål å fylle ut flere kunnskapshull som er avdekket. Når det gjelder bygningsmassen blir denne tilfredsstillende ivaretatt gjennom det pågående restaureringsprosjektet «Domkirken 2025», og det er derfor rent arkeologiske problemstillinger som blir omtalt i det følgende.

Grunnforholdene under skipet har endret seg betraktelig siden kirken ble bygget. Da jordgulvet ble senket for å legge tregulv, på slutten av 1800-tallet, gravde man seg ned minst 60 cm og fjernet mange av de tidlige gravene. I tillegg har det i nyere tid blitt fjernet masser for å kunne bevege seg i ganger i området under kirkegulvet. I dette området blir det per i dag blant annet oppbevart utstyr og møbler, men samlet er konsekvensene at den underliggende morenemassen er perforert med ganger. Det som opprinnelig var nedgravde steinfundamenter for kirken, står i dag på pidestaller, og det er også lagt opp stein for å støtte opp tregulvet.

I jordmassene i disse gangene kan vi i dag observere bein, tre- og tekstilrester, og i overgangen mellom kulturlag som inneholder bevarte rester etter kister og skjelettdeler og undergrunnen (morenemasser) er det synlig et brannlag samt brent mørtel (fra 1272?).

Det er ikke gjennomført faglige undersøkelser av de resterende gravene under skipet og det er derfor uklart hvorvidt disse er før- eller etter-reformatoriske. En undersøkelse av de resterende gravene og kulturlagene under skipet vil ha betydelig forskningsverdi. Begravelser under gulvet ble trolig avvirket på midten av 1600-tallet da gulvet var blitt svært ujevnt (blant annet på grunn av råtnende kister) og det må dessuten ha vært et luktproblem. Vi kan dermed anta at gravene under skipet ble etablert i perioden 1100 til 1600, og at de gravene som lå så dypt at de ikke ble fjernet på slutten av 1800-tallet, er de eldste.

Løsmassene som kirken praktisk talt balanserer på, er inntørket og det faller stadig ut beinrester. Resultatet er at skjelettdelene i beste fall blir plukket opp og lagt på nærmeste stein, i verste fall tråkket ned i bakken. Dette er helt klart et etisk problem i forhold til hvordan menneskelige levninger bør behandles, men også en trussel mot et antikvarisk kildemateriale.

Potensielle konfliktsoner

På tross av at det gjennom tiden er gjennomført en rekke inngrep, både i og utenfor Domkirken, er det fortsatt et større utforsket potensiale for fremtidige undersøkelser. Flere av inngrepene, særlig på østsiden av kirken og i forbindelse med lysmastene rundt kirken, har kun omfattet de øverste 50 – 60 cm under bakkenivå. På østsiden av kirken kjenner vi beskrivelser av både kulturlag og graver som går dypere enn dette. At det finnes bevarte kulturlag dypere enn 1 meter under dagens overflate, er veldokumentert også i grøftene på sørsiden av kirken, under skipet og under koret inne i kirken.

Området mellom kirkens sørlige langvegg og muren mot Kongsgård vurderes som å være svært forstyrret gjennom flere faser med grøftegraving i forbindelse med både vann og kloakkanlegg. Profilene i disse grøftene er tilfredsstillende dokumentert, selv om det skal påpekes at prøver for ^{14}C datering ikke er tatt, og det er heller ingenting som tyder på at det kan finnes bygningsrester under bakkenivå langs dette arealet. Det er derimot påvist graver i den sørøstre enden samt skjelettresten inn mot den gamle inngangen til koret i sørøst. Dette tyder på at gravplassen kan ha strukket seg helt hit og man bør derfor være ekstra oppmerksom på mulige graver i arealet mellom det sørøstre tårnet og Bispekapellet.

Området på nordvestsiden av kirken, dvs. arealet mellom den nordlige langveggen i skipet og Mariakirken, har kun vært gjenstand for mindre undersøkelser. Undersøkelsene i 1961, 1988 og 2011 har påvist både bygningsrester og graver bevart her.

Området på nordøstsiden av kirken, dvs. arealet mellom koret/det nordøstlige tårnet og Kongsgata, ble omarbeidet av Stavanger Parkvesen på midten av 1960-tallet men vi har ingen informasjon om hvor dypt dette arbeidet gikk. Undersøkelsene på østsiden i 2002 og 2005 påviste graver i øst og nordøstlig retning på tross av de store landskapsendringene som ble gjort i anleggelsen av Byparken på 1800-tallet og ved Parkvesenets inngrep på 1960-tallet. Gravene påtruffet under koret i 1967 må ha tilhørt en eldre gravplass som strekker seg mot nord/nordøst. Det ble dessuten observert stolpehull fra en eller flere trebygninger, både under koret, og i arealet mellom koret og Byparken. Det er altså mye som tilsier at vi fortsatt kan finne bevarte kulturlag, bygningsrester og graver på nordøst- og østsiden av Domkirken.

Vestfronten av kirken er undersøkt i forbindelse med grøftegraving i 1993 og 1998. I tillegg ble det gjort undersøkelser i det som har vært den gamle kirkebakken i forbindelse med «Tusenårsstedet». Potensialet for å finne bevarte kulturlag i vestfronten av kirken vurderes som svært lavt.

Avslutningsvis kan vi konkludere med at det ser ut til å være overraskende mye bevart i arealet rundt Domkirken på tross av alle de tidligere dokumenterte inngrepene. Når man ser alle resultatene under ett ser det ut til at man kan forvente å finne graver på 20 cm dybde direkte under matjorden/gresstorven og at konfliktnivået øker fra og med en dybde på 50 cm under dagens markoverflate.

Litteraturliste

Binns, R. 1994. Undersøkelse med Fluxgate gradiometer ved Domkirken i Stavanger, 9.august 1994. Rapport.

Denham, S. D., Hollund, H. I. & van der Sluis, L. 2013. Bevarte skjelett som arkiv for levde liv: Nye metodar for undersøking av beinmaterialet i Domkyrkja. *Stavangeren* 3/2013, Årgang 22, 95-107

Ersland, G. A. og Solli, A. 2012. *Bispeby og borgarby – fra opphavet til 1815*. I red: H. Hamre & Helle, K. Stavanger bys historie, bind 1. Stavanger.

Haavaldsen, P. 1998a. Ang: *Arkeologisk observasjon av grøft for avløpsledning på Domkirkeplassen 1998*. Innberetning til topografisk arkiv, Arkeologisk museum i Stavanger.

Haavaldsen, P. 1998b. Ang: *Arkeologisk observasjon av gravearbeids fro lynavleder rundt Domkirken, Bispekapellet og Kongsgård, Eiganes, Stavanger*. Innberetning til topografisk arkiv, Arkeologisk museum i Stavanger.

Haavaldsen, P. 1994. *Rapport om overvåking av grøftarbeider på Kongsgård*. Innberetning til topografisk arkiv, Arkeologisk museum i Stavanger.

Haavaldsen, P. 1993. *Graving av stoppekran, Domkirken Stavanger*. Innberetning til topografisk arkiv, Arkeologisk museum i Stavanger.

Haavaldsen, P. 1989a. *Innberetning om arkeologisk overvåking av gravearbeider sør for Stavanger Domkirke 9. – 10.1. 1989*. Innberetning til topografisk arkiv, Arkeologisk museum i Stavanger.

Haavaldsen, P. 1989b. *Rapport om arkeologisk gravearbeid ved N portalen til Stavanger Domkirke, Stavanger 19.10. 1988*. Innberetning til topografisk arkiv, Arkeologisk museum i Stavanger.

Helle, K. 1975. *Stavanger fra våg til by*, Stavanger.

Johansen, L. O. 2005. *Arkeologiske undersøkelser i Byparken og rundt Domkirken, Eiganes gnr.58, Stavanger kommune 2005*, Oppdragsrapport (B) 2005/5, Arkeologisk museum i Stavanger.

Lexow, J. H. 1968. *Stavanger Rådhus*, Stavanger Museums Årbok 1968.

Müller, H. V. 1993. Fra gravplass til kirkegård. I: A. Beverfjord (red) *SPOR – fortidsnytt fra midt-Norge Nr. 1 1993*, s.30-33

Reed, S. 2016. *Tusenårsstedet Stavanger. Arkeologiske undersøkelser på Stavanger torg 2004-2006 Del 1*, NIKU Oppdragsrapport 73/2016

Rolfsen, P.M. 1968. *Arkeologisk undersøkelse under Stavanger Domkirkes kor 1967-68*. Innberetning til topografisk arkiv, Stavanger Museum.

Sandvik, P. U. & Ramstad, S. 2002. *Undersøkingane i Byparken og Breiavatnet, Eiganes gnr. 58, Stavanger kommune 2002*, Oppdragsrapport B 2002/10, Arkeologisk museum i Stavanger.

Sandvik, P. U. 2006. Under overflata i mellomalderbyen Stavanger. *Fra haug of heidni nr.3 2006*, Arkeologisk museum i Stavanger.

Sellevoid, B. 1993. Om å ta alvorlig på ben, og ben på alvor. *Fra haug of heidni nr. 4 1993*, Arkeologisk museum i Stavanger.

Steen, J. R. 1995. *Planer om gjenoppføring av middelaldermur ved Domkirken*, Innberetning til topografisk arkiv, Arkeologisk museum i Stavanger.

Stige, M. 1999. Stavanger domkirke – et underkjent nasjonalmonument, *Fra haug ok heidnni 1/1999*, Arkeologisk museum i Stavanger.

Tøssebro, C. 2011 (in press). *Stavanger Domkirke, Domkirkeplassen, Kongsgård og Byparken, Stavanger*. Arkeologisk overvåking av graving for ny belysning. NIKU Oppdragsrapport 302/2011.

Øvrige kilder

Topografisk arkiv, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Billedarkiv/Musit, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Pers. med. 2017: Gitte Kjeldsen, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Pers. med. 2017: Kirkevergen, Stavanger kommune

Stavanger 21.07.2017

Hilde Fyllingen

Wenche Brun